

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови: В 7-ми т. – К., 1982–2003. – Т. 1 – 4.

Пуряева: Пуряева Н.В. Формування української церковно-обрядової термінології (назви богослужбових предметів): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2001. – 20 с.

Сл.: Словник української мови XVI - першої половини XVII століть // Випуски 1 – 11. – Львів, 1994 – 2004.

Срезн.: Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка: В 3-х т. – М., 1958.

СУМ: Словник української мови: В 11-ти т. – К., 1970 – 1980.

ССУМ: Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х т. – К., 1977 – 1978.

СЦОТ: Наталія Пуряева. Словник церковно-обрядової термінології. – Львів, 2001.

Тимч.: Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII століть: Книга 1, 2. – Київ, Нью-Йорк, 2002.

Фасмер: Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. – М., 1964-1973.

Petro Matskiv. Conceptual Field “Sacramental Action” (Names of Rituals) in linguistic picture of the world. *The article focuses on the conception “The Sacramental Action”(names of rituals) in diachronic aspect, the inner form of the nomens and their component analysis as well as the derivatives of the analysed words is considered. Besides, the occurrence of unit of language in linguistic picture of the world is retraced in the article.*

Key words: *nomen, derivate, linguistic picture of the world*

Людмила Пархонюк (Тернопіль)

**ПЕРИФЕРІЙНІ АПОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ З ПОГЛЯДУ
СИНТАКСИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ**

У статті розглядаються апозитивні конструкції на зразок поїзд Київ – Львів, діалог Схід – Захід і подібні, які утворюють периферійну зону апозитивних конструкцій і не всіма дослідниками кваліфікуються як сполуки з прикладкою. Автор показує їх з точки зору синтаксичної деривації і доводить, що нема достатніх підстав відносити їх до означень, оскільки вони подібні до сполук з умовними власними назвами предметів на зразок поїзд «Каменяр» чи газопровід «Північне сяйво».

Ключові слова: апозитивні конструкції, периферійні АК, синтаксична деривація, дериваційна база, дериват.

У сучасній українській мові апозитивні конструкції (АК) становлять системно організовану та ієрархічно структуровану парадигму синтаксичних одиниць, об'єднаних на основі спільного синтаксичного значення, яке прийнято називати апозитивним, тобто це приєднання до однієї іменникової лексеми іншої на підставі збігу чи перетину їх сем (гіперо-гіпонімічних, асоціативно-образних, атрибутивних, онімних), інакше кажучи, на основі семантичної спорідненості, близькості чи комунікативно-прагматичної тотожності цих сполучених в одній конструкції субстантивів (чи їх еквівалентів). Найтипівіші та найповніші прояви такої семантики спостерігаються в інваріантних апозитивних конструкціях (АК), що складають ядро усієї парадигми цього класу одиниць; до них відносяться сполуки моделей «загальний іменник + загальний іменник», «загальний іменник + антропонім»: *студент-дипломник, фірма-посередник, матінка-земля, юнак-квітень, руки-крила, місяць-пастух, хлопчик-забіяка, гори-хвилі, професор Василь Іваничук, учасник олімпіади з фізики Ігор Лавринець, знаменитий письменник Роман Іванчук, голова Київської міської організації Всеукраїнського товариства “Меморіал” ім. В.Стуса Роман Круцик тощо.*

При розгляді АК в дериваційному аспекті є всі підстави кваліфікувати інваріантні як похідні від так званих субстантивних речень [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська], що утворюються внаслідок зміни синтаксичного зв'язку або ж, крім цього, і транспозиції предиката (поняття транспозиції розуміємо широко: див.

Никитевич: 85-86). Варіантні ж АК, які перебувають на периферії цього виду синтаксичних сполук, являють собою утворення, що більшою мірою зовнішньо сприймаються як апозитивні, здебільшого це поєднання „загальний іменник + умовна власна назва” (від одиничного субстантива до речень або структур з кратним називним відмінком власних, рідше загальних, іменників). Саме останні, тобто конструкції з кратним називним і стануть об’єктом аналізу у цій статті.

Синтаксичний статус таких структур у мовознавчій літературі встановлюється по-різному: більшість синтаксистів схильні відносити кратний називний на зразок *поїзд Москва-Київ* чи *маршрут Тернопіль-Чортків-Заліщики* до неузгоджених означень як прояв характерної для граматики сучасних слов’янських мов аналітичної тенденції [Кононенко: 24; Явір: 25; Янко-Триницкая: 174; Пархонюк: 214], інші ж кваліфікують кратний називний як безсполучникову сполуку, що прилягає до іменника і є прикладкою до нього [РГ-80:64; Шведова: 96].

На наш погляд, така суперечливість у визначенні мовного статусу досліджуваних структур пояснюється, по-перше, безперечною їх периферійністю та новизною, по-друге (і це головне), тією обставиною, що дериваційні процеси у цих конструкціях або відбулися порівняно недавно, або остаточно не завершилися, тому й мотивованість похідних одиниць твірними для них структурами із неузгодженими означеннями досить відчутна, саме через це вони й розцінюються більшістю дослідників як одиниці того самого синтаксичного виміру – за аналогією.

Перш ніж описувати дериваційну базу конструкцій з кратним називним відмінком, необхідно виділити їх лексико-семантичні групи (ЛСГ) за семантикою означуваного загального іменника, це зокрема:

1) іменники - назви певного простору або предметів, пов’язаних з рухом у ньому: *поїзд, автобус, траса, залізниця, маршрут, авіалінія, рейс, гонка, ралі, газопровід, переправа, напрям* і под.;

2) іменники зі спільним значенням контактування, так звані соціативні: *партія, матч, зустріч, поєдинок, гра, діалог*;

3) іменники зі значенням зв’язку чи відношення: *комплекс, схема, проблема, тріумвірат* тощо.

Розглянемо дериваційні особливості АК з кратним називним за вказаними ЛСТ, оскільки саме семантика у першу чергу впливає на характер твірної одиниці.

1. Дериваційна база АК просторової семантики.

Йдеться про структури на зразок *поїзд Київ – Севастополь, автобус Волочиск – Кам'янець-Подільський, рейс Київ – Уфа – Нижньовартівськ, маршрут Озерна – Бучач – Товсте, напрям Донбас – Кривбас – Карпати, лінія Іллічівськ – Варна, ділянка Тернопіль – Ходорів, гонка Прага – Варшава, газопровід Кременчук – Ананьїв – Ізмаїл, магістраль Миколаїв – Карпатський перевал, автострада Луцьк – Рівне, траса Київ – Чернівці, авіарейс Київ – Лондон – Нью-Йорк, ралі Париж – Дакар тощо.*

Твірними для конструкцій з кратним називним двох-трьох (інколи і більше) топонімів виступають структури, у яких ці топоніми вживаються з прийменниками на позначення початку-кінця руху чи ділянки у просторі, окресленої власним іменником: *з(із), від – до*, рідше із прийменником *через* (при три- і більше – компонентній апозитивній частині): *поїзд із Києва до Севастополя* (аналогічно *автобус, рейс, маршрут, автострада, траса, газопровід* і под.), *ділянка від Тернополя до Ходорова, газопровід з Кременчука через Ананьїв до Ізмаїла*. Зауважимо, що деякі твірні з прийменниками, порівняно з наведеними, нерідко використовуваними, сприймаються як архаїчні: *напря́м з (від) Донбасу через Кривбас до Карпат*, причинами чого є як мовні (визначено просторова семантика іменника *напря́м*), так і позамовні чинники (узвичаєність таких АК з кратним називним топонімів у професійно-діловому мовленні військових, геологів, топографів тощо).

Синтаксично такі конструкції кваліфікуються як неузгодженні означення при загальному іменникові. Усунення ж прийменників не тільки спрощує та полегшує структуру, а й змінює її функціонально: кратний називний топонімів сприймається як назва при апелятиві, тобто як прикладка, можливо, і не без впливу аналогії, порівняймо: *поїзд Львів – Київ* і *поїзд «Каменяр»*, *газопровід Мессояха – Норильськ* і *газопровід «Північне сяйво»*.

2. Дериваційна база АК соціативної семантики.

АК цього виду належать до менш поширених, порівняно з першими, через обмежене коло іменників зі значенням контактування: *партія Каспаров – Корчної, матч «Динамо» (Київ) - «Шахтар» (Донецьк), зустріч Італія – Україна, гра «Таврія» - «Чорноморець», діалог Схід – Захід, переговори Росія – ЄС*. Твірним для цих структур є також прийменникові конструкції, але прийменники тут іншої семантики: вони мають значення взаємодії: *партія Каспарова з Корчним або партія між Каспаровим і Корчним, гра „Таврії” з „Чорноморцем” чи гра між „Таврією” і „Чорноморцем” та под.*

У випадку використання прийменника *між* у конструкцію вводиться ще і єднальний сполучник, оскільки цей прийменник передає ідею рівноправного партнерства. Важко встановити, котра зі структур – прийменникова чи прийменниково-сполучникова – є твірною у процесі деривації: очевидно, вони паралельні. Однак саме вилучення службових частин мови зі сполуки з неузгодженим означенням не тільки полегшує її чи навіть переводить у розряд АК, а й, наголошуємо, увиразнює, прояснює ідею рівноправності (принаймні, зовнішньої) учасників того чи іншого контакту, тобто спрацьовує знову ж таки позамовний чинник у виборі конструкції з кратним називним власних іменників.

3. Дериваційні особливості АК зі значенням відношення.

До таких АК зараховуються сполуки на зразок *схема „товар – гроші - товар”, проблема „батьки - діти”, комплекс „фермерське господарство – консервний завод”, тріумвірат Ющенко – Литвин - Янукович, побойіще Рибка-Матюк - Максимів і под.* Твірними для них, на відміну від попередніх АК, є не сполуки з неузгодженими означеннями у прийменниково-відмінкових формах власних іменників, а значно більші структури – речення або й групи речень. Тому логічніше і правомірніше припустити, що АК цієї групи утворились не від семантично твірних структур, а скоріше **за аналогією** до АК попередніх груп, передовсім першої, кількісно багатой і різноманітної, активно використовуваної (через це постійно поповнюваної) у всіх сферах функціонування української мови кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Додамо, крім того, що хоч попередні дві групи АК – просторової та соціативної семантики – розглядаються як безпосередньо утворені на базі структур з неузгодженими означеннями у прийменниково-відмінковій формі кількох (не менше двох) власних іменників, тобто як похідні від **словосполучень** (це точка зору всіх дослідників, які вивчали такі конструкції), проте з огляду на системну організацію синтаксичної дериваційної парадигми їх варто розцінювати як кінцеві мовні деривати не стільки словосполучень (останні самі є вторинними сполуками – див. про це: Городенська: 76-77), скільки складнопідрядних присубстантивно-означальних речень. Інакше кажучи, розгорнутий дериваційний ланцюжок АК перших двох ЛСТ має такий вигляд (проілюструємо на прикладі однієї АК кожного виду):

Поїзд, що йде з Києва до Львова → *поїзд з Києва до Львова*
 → *поїзд Київ – Львів;*
Матч, що відбувся між київським „Динамо” і донецьким „Шахтарем”
 → *матч між київським „Динамо” і донецьким „Шахтарем”* →
матч „Динамо” /Київ/ - „Шахтар” /Донецьк/.

У результаті дериваційних процесів у конструкціях спочатку редукується предикат, потім – службові елементи (прийменник, прийменник та сполучник), і в такий спосіб виникає безприйменникова чи безприйменниково-безсполучникова структура з кратними власними іменниками у формі називного відмінка. Кратні іменники синтаксично пов'язані з означуваним словом таким же зв'язком, що і в конструкціях з умовними власними назвами предметів, порівняємо:

поїзд „Чорноморець” - у поїзді „Чорноморець” і *поїзд Одеса - Київ* – у поїзді *Одеса – Київ*

Отже, аналіз АК з кратним називним, проведений ними в дериваційному аспекті (на фоні функціонально й семантично співвідносних із ними синтаксичних одиниць, як це прийнято в сучасній синтаксичній науці – див., наприклад: Гуйванюк: 13-70), а також у парадигмі всіх АК дає змогу не тільки встановити їх

дериваційну базу, а й з допомогою цього висловити деякі міркування стосовно синтаксичного статусу описуваних АК. У дериваційному плані досліджувані АК відрізняються від інваріантних, оскільки є похідними не субстантивних речень, як типові АК, а словосполучень (на синхронному зрізі), етимологічно ж вони виступають кінцевими дериватами складнопідрядних речень. Дериваційний зв'язок із твірними для них синтаксичними одиницями сприяє збереженню цими АК деяких ознак твірних. Проте апозитивні, як це було обгрунтовано вище, у них все-таки домінують; не останню роль відіграє і те, що описувані АК перебувають в одному ряду з АК – умовними власними назвами предметів на зразок *поїзд «Каменяр», фільм «Титанік»*. Зважаючи на всі ці обставини, АК з кратним називним варто кваліфікувати як варіантні одиниці, що перебувають на периферії АК як синтаксичних одиниць.

ЛІТЕРАТУРА

- Городенська: Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К: Наук.думка, 1991. – 191 с.
- Гуйванюк: Гуйванюк Н.В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць української мови. – Чернівці: Рута, 1999. – 335 с.
- Кононенко: Кононенко В.І. Нові тенденції у розвитку сучасного синтаксису// Укр.мова і літ-ра в школі. – 1972. – №11. – С. 19-27.
- Никитевич: Никитевич Л.М. Основы номинативной деривации. – Минск: Выш.шк., 1985. – 157 с.
- Пархонюк: Пархонюк Л. Про синтаксичний статус конструкцій на зразок поїзд Київ – Львів// Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Вип. 83. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 214-219.
- РГ-80: Русская грамматика, т.2: Синтаксис. – М.Наука, 1980.
- Слинько: Слинько І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. – К.: Вища школа, 1994. – 670 с.
- Шведова: Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (Словосочетание). – М.: Просвещение, 1966.

Явір: Явір В.В. Деякі структурні типи неузгоджених означень // Укр.мова і літ-ра в школі. – 1972. – №7. – С. 25-32.

Янко-Триницкая: Янко-Триницкая Н.Я. Краткий именительный в форме определения // Развитие синтаксиса современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С. 174-185.

Lyudmila Parkhonyuk. Peripheral appositive constructions in derivational aspect. *The article deals with the problems of the status of the construction of the model train Kyiv – Lviv which are interpreted in different ways in linguistics. The author motivates their reference to appositive combinations on the grounds of their consideration in the derivational aspect.*

Key words: *appositive constructions, peripheral AC, syntactical derivation, derivational base.*

Марія Скаб (Чернівці)

КОНЦЕПТ „ДУША” У ФОЛЬКЛОРИ

У статті проаналізовано мовне вираження концепту ДУША у фольклорних текстах різних жанрів, зроблено висновок про те, що в народній творчості актуалізовано й деталізовано переважно сакральну його частину, несакральна частина концепту виявлена дуже слабо.

Ключові слова: *фольклорний текст, концепт, сакральна частина концепту, несакральна частина концепту.*

Світогляд народу, його уявлення про людину та навколишній світ знаходять відображення в усіх культурних надбаннях народу, як духовних, так і матеріальних, однак ніде вони не виражені з такою силою, як в усній народній творчості. Кажуть,